

Ricâl Tenkidinin Doğuşu
ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır,
Halil İbrahim TURHAN
İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi
Vakfı Yayınları 2015, 752 sayfa.

Allah Resûlü'nün (s.a.v.) insanlığa ulaştırdığı ilâhî mesaj ve hakikatleri doğru bir şekilde tespit edip topluma intikâlini amaçlayan hadis ilmi, söz konusu maksada matuf olarak rivâyetlerin sıhhatini tespit ederken ricâl ilminden yararlanır. Ricâl ilmini tesis eden düşüncenin anlaşılmasının ehemmiyetine binaen hicrî II. asrın ilk çeyreğine kadarki süre zarfında tenkit faaliyetlerinde etkin rol oynayan kişiler ve bu kişilerin râvîleri değerlendirmede kullandıkları kıstasların tespit edilmesi icap eder. Halil İbrahim Turhan'ın 2014 yılında tamamladığı *Cerh-Ta'dil İlminin Hicrî İlk İki Asırdaki Gelişim Seyri* adlı doktora tezinde, -isminden de anlaşılacağı üzere- hicrî ilk iki asır ricâl ilmi açısından incelenmiş, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları tarafından (2015) *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır* başlığıyla yayımlanmıştır. Eser, araştırmanın konusu, izlenen yöntem ve müracaat edilen kaynaklar hakkında bilgi verilen girişin ardından iki bölüm ve bir sonuçtan müteşekkildir.

“Sistematik Ricâl Tenkidi Öncesi Dönem” başlıklı birinci bölümde, sahâbe ile tâbiûndan râvî tenkidinde bulunan münekkitler ve onların cerh-ta'dil usulleri ile râvîleri değerlendirirken kullandıkları lâfızların belirlenmesi, akabinde ise varılan sonuçların hangi yollarla intikal ettirildiğinin tespiti amaçlanmıştır. Bu bölümün iki temel konusundan ilki olan “Sahâbe Döneminde Ricâl Tenkidi” başlığında, râvî tenkidıyla meşgul olduğu ileri sürülen sahâbilerin görüşleri zikredilmiş, sonrasında ise sahâbe tarafından yapılan ricâl tenkitleri ve kullanılan tenkit lâfızları sıralanmıştır. Turhan, sahâbe tarafından yapılan cerh ve ta'dilin genellikle unutmama, doğru ezberleyememe, iyi anlamama gibi beşerî za'fiyetlerden kaynaklanan hataların düzeltilmesi kabilinden olduğuna işaret etmekle birlikte; yaşça büyük sahâbîlerin, bir diğer sahâbînin rivâyetini Kur'ân-ı Kerim'e, Sünnet-i Seniyye'ye, bilgi ve müşâhedeye arz gibi muhtevaya dayalı yöntemlerle değerlendirmesi hasebiyle bu tenkitlerin daha ziyade metin merkezli olduğunu belirtir.

Bölümün ikinci konusu olan “Tâbiûn Döneminde Ricâl Tenkidi” başlığı altında hadis uydurma faaliyetlerinin kısmen artmasının bir neticesi olarak isnad kullanımının yaygınlaşması ile eş zamanlı gelişen cerh-ta’dil faaliyetlerinin tâbiûn tabakasında kimler tarafından icra edildiği, tespit edilen tâbiûn âlimlerinin ricâl tenkit anlayışları, kullandıkları cerh-ta’dil lâfızları ve aralarındaki görüş farklılıkları incelenmiştir. Yine aynı başlık altında, tâbiûn döneminden bazı münekkitlerin ricâl değerlendirmelerinin intikâli incelenmiş ve bu dönemde yapılan değerlendirmelerin genellikle şifâhen, bazen hadisin isnadı içerisinde ara bilgi olarak, bazen de manen rivâyet edildiği kaydedilmekle birlikte, manen rivâyet edilen değerlendirmelerin, lafzın münekkit tarafından hangi manada kullanıldığına tespitine yardımcı olmasına karşın lâfızların tarihlenmesinde güçlüğü neden olacağına da işaret edilmiştir. Bölümde, tâbiûn âlimlerine isnad edilen râvî tenkitlerinin daha sonraki dönemlerde yapılan ricâl değerlendirmelerine etkisinin tespit edilmesi amacıyla tâbiûn âlimlerinin tenkit ettikleri bazı râvîler hakkında, sonraki dönemlerde yapılan değerlendirmelerin karşılaştırmalı olarak incelendiği başlık ise dikkat çekicidir. Sonraki dönemde yapılan değerlendirmelerden tâbiûn münekkitlerine muhalif, müttetik ve hem muhalif hem müttetik olanların tespit edilmesi suretiyle yapılan incelemenin neticesinde tâbiûn tarafından yapılan ricâl tenkitlerinin birer nihâî hüküm olarak düşünülmediği, ilgili râvîlerin sonraki âlimler tarafından yeniden incelemeye tabi tutularak bazen muhalif bazen tahsis edici mahiyette karara vardıkları sonucuna ulaşılmıştır.

“Hicrî II. Asırda Sistemik Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi” başlıklı ikinci bölümde ise -râvî değerlendirme miktarları esas alınmak suretiyle- hicrî II. asırda ricâl tenkidi yapan âlimler tespit edilip kendi içlerinde sınıflandırılmış, bunların içinden de cerh-ta’dille ihtisas sahası olarak ilgilenen sekiz münekkidin cerh ta’dil ilminin gelişim seyrine etkileri incelenmiştir. Bahsi geçen sekiz münekkit -ki bunlar “sistemik ricâl tenkidinin kurucusu” Şu’be b. Haccâc (ö. 160/776), “Kûfeli münekkit” Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), “fakih münekkit” Mâlik b. Enes (ö. 179/795), “bir cerh-ta’dil eseri müellifi” Abdullâh b. Mübârek (ö. 181/797), “Irak’ın muhaddisi” Vekî` b. Cerrâh (ö. 197/812), “Mekke ve Kûfe’nin münekkidi” Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), “teknik değerlendirme lâfızları uzmanı” Yahyâ b. Sa’id el-Kattân (ö. 198/813) ve “Şu’be b. Haccâc’ın öğrencisi” Abdurrahmân b. Mehdî’dir (ö. 198/813)-, cerh ve ta’dildeki yerleri, ricâl ilmindeki otoriteleşme süreçleri, râvî değerlendirmelelerinde kullandıkları lâfızlar ve bunların aktarımı yönlerinden tetkik edilmiştir.

Yazar, hadis rivâyeti esnasında ihtiyaç hâsıl oldukça ricâl değerlendirmesi yapmasının yanında sadece ricâl tenkitlerinin yapıldığı müstakil ilim meclisleri kurması, hadisi terk edilecek kişilerin nitelikleri gibi cerh-ta’dil ilkelerine dair kendinden önceki münekkitlere nazaran daha kapsamlı açıklamalarda bulunması, râvîlerin adaletlerinin yanında zabtlarını tespit etmek için ‘bir râvînin

hadislerini değişik zamanlarda mukayese etme' gibi metotlar geliştirmesi sebebiyle Şu'be b. Haccâc'ın sistematik ricâl tenkidi kurucusu olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte yazar; Şu'be'nin, "Yetmiş büyük günah işlemek bana Ebân b. Ebû Ayyâş'tan hadis rivâyet etmekten daha sevimlidir" şeklinde teknik olmayan değerlendirme ifadeleri kullanmasının, zamanla yerini ıstıhlara bırakan cerh-ta'dil ilminin tabii bir süreçte gelişim gösterdiğine işaret etmesi bakımından önemli olduğunu vurgular.

Yazar, ricâl ile ilgili ilk telif edilen eserin Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791) kaleme aldığı *et-Târîh* isimli kitabı olduğunu ifade edildiğini fakat eserin içeriğiyle ilgili herhangi bir verinin olmadığını söylemiştir. Eserden yapılan bazı ıktibasları incelemesi neticesinde ise *et-Târîh*'in ricâl tenkidine dair râvî değerlendirmelerinin kaydedildiği türde bir kitap olmaktan çok kişilerin vefat tarihleri, icraatları gibi konuları içeren bir biyografi çalışması olduğunu saptamıştır. Bu sebeple ricâl değerlendirmelerinin kaydedildiği türde eserlerin teliflerinin İbnü'l-Mübârek tarafından kaleme alınıp en azından hicrî IX. asrın ikinci yarısına ulaşan *et-Târîh ve'l-'ilel* adlı eserle başlatılabileceğini ifade eder.

Kitapta incelenen sekiz münekkitten biri olan Yahyâ el-Kattân'ın, kendinden önce nadir kullanılan bazı cerh-ta'dil lâfızlarını yaygın biçimde kullanması ve bilhassa 'makhbûl-merdûd' ayırımına bir ara derece olarak geliştirdiği 'zayîf râvî' ıstıhıyla, cerh-ta'dil lâfızlarının daha sistemli kullanılmaya başlanacağı hicrî III. asra geçişte önemli bir konuma sahip olduğu ifade edilmiştir. Zira yazarın belirttiğine göre Yahyâ el-Kattân'dan önce râvîler hadisleriyle ihticâc edilip edilememe durumuna göre ikili bir ayrıma tabi tutulurken; Yahyâ el-Kattân, râvînin zabtının kusurlu olması sebebiyle zayıf olduğunu fakat bununla birlikte metrûk olmadığını belirtmek üzere bazı cerh-ta'dil lâfızları geliştirmiştir.

Turhan, hicrî ilk iki asrın tenkit faaliyetleriyle ilgili dikkat çeken hususlardan birinin de münekkitlerin arasındaki hoca-talebe bağı olduğunu belirtir. Bu manada İbnü'l-Mübârek, Vekî' b. Cerrâh, İbn Uyeyne, Yahyâ el-Kattan ve İbn Mehdi'nin ricâl münekkidi olmalarında Şu'be, Süfyân es-Sevrî ve İmâm Mâlik'in tenkit meclislerine katılmaları, onlarla ricâl tenkidinin nazarî boyutu üzerine münakaşa yapmalarının etkili olduğunu ifade ettikten sonra bu 'talebelerin' hocalarının hilafına da içtihat bulabildiklerine dikkat çeker. Yazar, bu farklı değerlendirmelere; münekkitlerin adalet ve zabt konusunda farklı esasları benimsemeleri, bir râvînin bir münekkit tarafından değerlendirildikten sonra hadis konusundaki ehliyetine tesir eden bir durumun meydana gelmesi sonucunda diğer bir münekkit tarafından râvînin yeni durumuna göre hüküm verilmesi, değerlendirmeye konu edilen rivâyetlerin farklı olması ve bir münekkidin diğerinin tespit edemediği kusurları tespit etmesi gibi durumların neden olabileceğini ifade etmiştir. Sebebi ne olursa olsun bu durumun özellikle hicrî II. asrın ikinci yarısında ricâl tenkidinin gelişim seyrinde içtihat

mekanizmasının aktif bir şekilde çalıştığını göstermesi bakımından önemli olduğu da vurgulanmıştır.

Eser, incelenen konuların kısaca özetlendiği ve varılan neticelerin değerlendirildiği sonuç bölümüyle tamamlanmıştır. Bu bağlamda, cerh-ta'dil sahasının daha geniş çerçevede sistematik bir faaliyet halini almasının, hicrî ilk iki asırda İslâm toplumunda zuhur eden kargaşalara, politik ve sosyal değişmelere paralel olarak ricâl tenkitlerinin yapıldığı ilk müstakil ilim meclislerinin tesis edilmesinin de etkisiyle gerçekleştiği bir kez daha vurgulanmıştır. Yazar, son olarak çalışma konusunun devamı mahiyetinde ele alınması gereken hicrî II. ve III. asra ait ricâl tenkitlerinin aktarımında kullanılan isnad atlaslarının çıkarılması, incelenen döneme ait râvî değerlendirmelerinin sonraki yıllarla ve ayrıca hicrî III. yüzyıldaki cerh-ta'dil faaliyetlerinin bir önceki kuşakla mukayesesi gibi hususlara işaret etmektedir.

Kısaca tanıtılmaya çalışılan kitapta araştırmaya konu edilen dönemdeki tüm ricâl tenkitlerinin eserlere kaydedilmeyip genellikle şifahen nakledilmesi, cerh-ta'dil ıstılahlarının tarihlendirilmesi açısından her zaman ihtiyatı gerektirdiği için yazar tespitlerindeki hata oranını en aza indirmek gayesiyle geniş bir literatür taraması yapmaya gayret etmiştir. İncelenen cerh-ta'dil lâfızlarının manaları belirlenirken bir ıstılahın hangi anlamda kullanıldığına işaret eden yardımcı verilerin araştırılması ve söz konusu ıstılahı aynı münekkidin başka râvîler hakkında da kullanıp kullanmadığı, eğer kullanmış ise bu râvîlerin diğer münekkitler tarafından nasıl değerlendirildiğinin tespiti yazarın titiz bir çalışma yöntemi izlediğini göstermesinin yanında teorik nitelikli açıklamaların pratikteki yansımaları göstermesi açısından da önemlidir.

Yazarın, sade üslup ve sistematik bir düşünce ile kaleme aldığı kitapta, konuyla ilgili elde ettiği verileri okuyucunun zihninde netleştirmek adına tablo ve grafikler halinde sunup yorumlaması, eserden istifadeyi kolaylaştırmıştır. Ayrıca eserin yaklaşık üçte biri hacminde olan iki ekten ilkinde, tâbiûn tabakasında yoğun olarak cerh-ta'dil faaliyetinde bulunan beş kişi ile yoğun olmaksızın cerh-ta'dil faaliyetinde bulunan tâbiûn âlimlerinin değerlendirdikleri râvîler, bölge/şehirlere, değerlendirmeleri, bu değerlendirmeleri nakleden râvîler kaynaklarıyla birlikte tablo haline getirilmiştir. Yine aynı şekilde ikinci ekte de etbâü't-tâbiîn âlimlerinden cerh-ta'dil faaliyetinde bulunan kişiler üç düzey halinde derecelendirilip -ki yukarıda bahsi geçen sekiz münekkit bu tabakalardan birinci düzeyi meydana getirmektedir- tablolaştırılarak okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Sonuç olarak titiz bir çalışma ürünü olduğu anlaşılan eserin, alanla ilgilenenlerin müracaat edecekleri faydalı bir çalışma niteliği taşıdığı söylenmelidir.

Zeynep EKİCİ,

Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis, YALOVA